

Menemen Olayı

Mustafa Kemal Paşa'nın hedefi, her bir vatandaşın eşit olduğu, milli egemenliğe dayalı, milli bir devlet kurmaktır. Bu doğrultuda 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkiye, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde hızlı bir modernleşme sürecine girmiştir. Siyasi, sosyal, hukuki, kültürel ve ekonomik alanlarda birçok köklü değişiklik yapılmıştır. 1930 yılına gelindiğinde Halifeliğin kaldırılması, Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türk Medeni Kanunu, Şapka Kanunu, Kılık-Kıyafet Kanunu ve Latin Harflerinin kabulü bu değişikliklerden bazılarıdır. Yaşanan köklü değişiklikler, toplum ve devlet hayatında ciddi bir dönüşüme sebep olmuştur: Artık egemenlik millettir; hiçbir kişinin ya da zümrenin ayrıcalığı yoktur; herkes kanun önünde eşittir.

Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda aldığı mesafe ve uyguladığı eşit yurttaşlık politikası, önceden imtiyaz ve nüfuz sahibi olan bazı kesimlerin imtiyazlarını ve nüfuzlarını kaybetmelerine sebep olmuştur. Sahip olduğu imtiyazları kaybeden bazı şeyhler ve aşiret reisleri, Cumhuriyet rejimine ve inkılaplara cephe almıştır. Bu cepheleşme, birçok kez isyanla sonuçlanmıştır. Bunların yanı sıra etnik ve dini nitelikli, ayrı bir devlet kurmayı amaçlayan isyanlar da çıkmıştır. Esasen Anadolu coğrafyası, Osmanlı Devleti döneminde de birçok isyana sahne olmuştur; fakat Cumhuriyet döneminde çıkan isyanların niteliği farklıdır. İsyancılar, Cumhuriyet döneminde doğrudan rejimi hedef almış; kamuoyu oluşturmak ve taraftar toplamak için dini istismar etmiş ve inkılaplar aleyhine propaganda yapmıştır. İsyancıların hedefi Cumhuriyet rejimini yıkmak ve kaybettikleri imtiyazları geri kazanmaktır. Hatta bunun için karşılarında en büyük engel gördükleri Mustafa Kemal Paşa'yı da hedef almışlar; ona suikast düzenlemek veya yabancı bir devletle işbirliği yapmak da dâhil olmak üzere her türlü saldırıyı ve ihaneti göze almışlardır. Nesturî İsyanı, Şeyh Sait İsyanı, Hakkârî İsyanı, Mutki İsyanı ve Tendürek İsyanı 1930 yılına kadar çıkan isyanlardan sadece birkaçıdır. Fakat 23 Aralık 1930'da yaşanan Menemen Olayı, sebep ve sonuçları itibarıyla diğer isyanlardan farklıdır. Üzerinden yıllar geçse de toplum hafızasından silinmeyecek niteliktedir.

Şeyh Sait İsyanı bastırılmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik İzmir Suikastı önlenmişti. Fakat rejim, inkılap ve Mustafa Kemal Paşa karşıtları, yeni bir isyan için zemin yokluyorlardı. Bu süreçte 1929 yılında Amerika'da başlayan ve etkisini bütün dünyada hissettiren ekonomik kriz yaşanmıştır. Uzun süren savaş yıllarından sonra ekonomisini henüz toparlamaya başlayan Türkiye de bu krizden ciddi şekilde etkilenmiştir. Krizin sebep olduğu ekonomik zorluklarla mücadele etmek durumunda kalan geniş halk kitlelerinde hükümete karşı bir memnuniyetsizlik oluşmuştur.

Ekonomik buhranın sebep olduğu yaraların sarılmaya çalışıldığı bir süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın teşvik ve talimatıyla 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla Türkiye, ikinci kez çok partili hayata geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, çok partili sistemi kurmak suretiyle Türkiye'de demokrasiyi işler hale getirmek; farklı görüşlerin de TBMM'de temsil edilmesini sağlamak ve siyasi rekabet ortamını oluşturmak istiyordu.

Başta Fethi (Okyar) Bey olmak üzere Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucu kadrosu Cumhuriyet rejimini, inkılapları ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini benimseyen insanlardı. Dolayısıyla partinin teşkilatlanmasını da bu çerçevede yürütüyorlardı. Fakat gerek mevcut ekonomik durumdan şikâyet edenler gerekse rejim, inkılap ve Mustafa Kemal Paşa muhalifleri kısa sürede bu partiye katılmıştır. Partinin taraftar kitlesi her geçen gün artmıştır. Muhalefetteki Serbest Cumhuriyet Fırkası ile iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki gerginlik kısa sürede seçmene de yansımıştır. SCF'nin 7 Eylül 1930'daki İzmir mitingi olaylı geçmiştir. Mitingde yaralananlar olmuş ve CHP İl Başkanlığı ile Anadolu

gazetesi saldırıya uğramıştır. İktidar muhalefet ilişkilerinin son derece gergin olduğu bir sırada belediye seçimleri yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde ilk defa bir seçime birden fazla siyasi parti katılmıştır. Kurulalı henüz bir-iki ay olan SCF, aralarında Menemen'in de bulunduğu 30 seçim mahallinde belediye başkanlıklarını kazanmıştır. Seçimlere müdahalede bulunulduğu yönündeki iddialar sebebiyle de iktidar-muhalefet arasındaki gerginlik artmıştır. Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da SCF'yi feshetmiştir. SCF'nin, kendisini feshetmesinden sadece 36 gün sonra İzmir'in Menemen ilçesinde Menemen Olayı yaşanmıştır.

Menemen olayı, Manisa'da başlayan ve Menemen'de son bulan irticai bir isyan hareketidir. İsyanın elebaşı mehdilik iddiasında bulunan 33 yaşındaki Girit göçmeni Derviş Mehmet'tir. Menemen olayında şehit düşenler ise Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay, Bekçi Hasan ve Bekçi Şevki'dir. Asteğmen Kubilay, Bekçi Hasan ve Bekçi Şevki de Girit göçmenidir.

Menemen isyanı öncesinde, isyan sırasında ve isyandan sonra yapılan yargılamalar sürecinde yaşananlar, Menemen Divanı Harbi Örfisi Müddei Umumi Muavini A. Fuat Bey'in Esas Hakkındaki İddianamesinde tüm ayrıntıları ile yer almıştır. Buna göre: İsyanın elebaşı, mehdilik iddiasındaki Giritli Mehmet, Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Nalinci Hasan, Çakıroğlu Ramazan, Emrullahoğlu Mehmet, Alioğlu Hasan, Çırak Mustafa, Topçu Hüseyin, Keçili Süleyman Çavuş ve Pabuççu Hüseyinoğlu Ali ile birlikte dört gün üst üste Manisa'da Tatlıcı Hüseyin'in evinde toplantı yapmıştır. Menemen isyanı bu toplantılarda planlanmıştır. Buna göre isyancıların elebaşı Giritli Mehmet, 7 Aralık 1930 Pazar sabahı Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet'le Paşa köyüne hareket edecekti. Bir gün sonra da Paşa köyünde Emrullahoğlu Mehmet, Alioğlu Hasan, Nalinci Hasan ve Çakıroğlu Ramazan kendilerine katılacaktı. Topçu Hüseyin, Çırak Mustafa, Tatlıcı Hüseyin, Keçili Süleyman Çavuş, Pabuççu Hüseyinoğlu Ali de daha sonra silahlanarak arkalarından gelecekti.

Planladıkları gibi 7 Aralık Pazar sabahı Giritli Derviş Mehmet, yanına Sütçü Mehmet ve Şamdan Mehmet'i de alarak, bacanağı posta sürücüsü Kâhya İsmail'in arabasıyla Paşa köyüne gelmiştir. Burada analığı Rukiye'nin evinde misafir olmuştur. Emrullahoğlu Mehmet, Alioğlu Hasan, Nalinci Hasan ve Çakıroğlu Ramazan da kendilerine katılmıştır. Grup bu köyde silahlanmış ve yanlarına "Kıtmir" ismini verdikleri bir köpeği de alarak gece yarısı Sütçü Mehmet'in köyü Bozalan'a doğru hareket etmiştir. Köpeğe Kıtmir isminin verilmesi bilinçli bir tercihtir; çünkü bu isim halk arasında "Yedi Uyuyanlar" olarak bilinen yedi gencin köpeğinin ismidir. Asiler bu şekilde kendilerine dini bir hava vermeye çalışmışlardır. Yolculuk sırasında Çakıroğlu Ramazan durumun ciddiyetini kavrayarak gruptan kaçmıştır. Geri kalan altı kişi ise Bozalan'a ulaşmıştır. Asiler, Bozalan'da 15 gün kadar kalmıştır. Cumhuriyet rejimini yıkmak ve şeriat devleti kurmak isteyen Giritli Mehmet, bu sürede mehdiliğini ilan etmiş ve taraftar sayısını artırmıştır. Onun mehdi olduğuna inananların çoğu, uyuşturucunun etkisindedir.

Giritli Mehmet, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra beraberindeki asilerle birlikte 23 Aralık 1930 Salı sabahı Menemen'e ulaşmıştır. Eyleme geçmeden önce yine beraberindeki asilere esrar içirmiştir. Çoğu uyuşturucunun etkisindeki asiler, saat 06:20'de Menemen'deki Müftü camisine gelmiştir. Giritli Mehmet, camidekilere mehdi olduğunu söylemiş; kıtmir isimli köpeği mehdiliğine delil olarak göstermiş ve onları kendisine katılmaya davet etmiştir. Kendisine katılmayanların ve direnenlerin şehri kuşatan 70 bin kişilik hilafet ordusu tarafından öldürüleceğini öne sürmüştür. Daha sonra üzerinde "İnna fetahna leke..." suresinin yazılı olduğu camideki yeşil bayrağı da alan asiler, kendilerine katılanlarla birlikte belediye meydanına gelmişlerdir.

Giritli Mehmet, belediye meydanındaki kalabalığa da benzer şeyler söylemiştir. Kendisine katılanlarla birlikte tekbir

getirerek şehri dolaşmaya başlamıştır. Karşılaştıkları insanları isyana katılmaya, hilafet sancağı altına girmeye davet etmişler; bu daveti kabul etmeyenleri ise ölümle tehdit etmişlerdir. İsyancılar bir yandan da ortada hükümet olmadığını propagandasını yapmışlar ve çevredeki esnafı da kendilerine katılmaya zorlamışlardır. Arkalarından gelen 70 bin kişilik bir ordu olduğunu öne sürmüşler ve bu ordunun tüm kuvvetiyle birlikte sözde mehdinin emrinde olduğunu iddia etmişlerdir. Bu şekilde Menemen'in bütün mahallelerini dolaşmışlardır. Bu sürece şahit olanların bir kısmı korkudan ya da cahillikten isyancılara katılırken bir kısmı da asilere itibar etmeyerek evlerine kapanmıştır.

İsyanın elebaşı Giritli Mehmet kendisine katılanlarla birlikte Menemen'in mahallelerini dolaştıktan sonra belediye meydanına gelmiştir. Asiler, sabah camiden aldıkları yeşil bayrağı meydana dikmişler ve bayrağın etrafında ellerinde silahlarla sözde zikre başlamışlardır. Bu sırada isyandan haberdar olan jandarma yazıcısı Ali Efendi, beraberinde dört askerle birlikte Giritli Mehmet'in yanına gitmiş ve onlara ne istediklerini sormuştur. Giritli Mehmet, Ali Efendi'ye "*sen git kumandanına haber ver, o gelsin. Bana top, kurşun işlemez!*" karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Ali Efendi durumu derhal Jandarma Bölük Kumandanı Fahri Bey'e haber vermiştir.

İsyanı haber alan Jandarma Bölük Kumandanı Fahri Bey ise hemen asilerin yanına gelmiş ve Giritli Mehmet'e hitaben "*Ne istiyorsunuz? Buradan dağılınız!*" demiştir. O da "*ben Mehdiyim, şeriatı ilân ediyorum, bana kimse mukavemet edemez, çekil!*" karşılığını vermiştir. Bu diyaloga şahit olan bazı Menemenliler de alkışlamak suretiyle Giritli Mehmet'i desteklemiştir. Olayın büyümesinde asiler kadar, alkışlayarak destek verenlerin de etkisi vardır. Giritli Mehmet'i ikna edemeyeceğini ve isyanı diyalogla önleyemeyeceğini anlayan Kumandan Fahri, destek çağırarak için geri çekilmiştir. Olaydan kaymakamı haberdar etmiş ve 43. Alay Komutanlığı'ndan destek kuvvet istemiştir. Fakat olayın ne denli vahim olduğu konusunda Alay Komutanlığını bilgilendirmemiştir.

43. Alay Komutanlığı, isyanı bastırmak üzere Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay'ı bir müfreze ile olay mahalline göndermiştir. Asteğmen Kubilay aslında öğretmendi; askerlik görevini yedek subay olarak yapıyordu. Asteğmen Kubilay olay yerine gelmiş; askerini belediye meydanındaki kahvenin önüne bıraktıktan sonra öne çıkarak isyancılara derhal silahlarını bırakmalarını, isyana son vermelerini ve dağılmalarını söylemiştir. Mehdilik iddiasındaki Giritli Mehmet'i kolundan tutarak çekmiş ve asilerle bir arbede yaşamıştır. Maiyetindeki askerlere süngü tak emrini vermiştir. Giritli Mehmet ise Asteğmen Kubilay'a ateş etmiştir. Asteğmen Kubilay yaralanmış; arkasından ateş edilmesine rağmen Kaymakamlık binasının arkasındaki avluya kadar gelebilmiştir. Fakat aldığı kurşun yarası sebebiyle daha fazla ilerleyememiş ve düşmüştür. 24 yaşında şehit olmuştur. Fakat isyancılar, bu kez de onun cansız bedenini hedef almıştır.

Asteğmen Kubilay'ın maiyetindeki askerlerin silahlarında tatbikat mermisi olması isyanın seyrini değiştirmiştir. Ateş eden askerlerin mermileri, tatbikat mermisi olduğu için asilere etki etmemiştir. Gerek bu durumun gerekse halkın kendisine mukavemet göstermemesinin etkisiyle Giritli Mehmet daha da cesaretlenmiştir. Adamlarıyla birlikte Asteğmen Kubilay'ın yanına gitmiş, canavarca bir hisle Şehit Kubilay'ın başını kesmiştir. Şehit Kubilay'ın kesik başını meydana getirmiş ve bayrak direğine bağlamıştır. Yaşananlar kelimenin tam anlamıyla vahşettir. Bu vahşet karşısında kalabalıktan bazıları yine alkışlamak suretiyle isyancılara destek vermiştir.

İsyanın büyümesi üzerine Alaydan derhal destek kuvvet gönderilmiştir. Gelen destek müfrezeleri hemen isyana müdahale etmiş; asiler teslim olmayınca çatışma yaşanmıştır. Yaşanan çatışmada Menemen'deki bekçilerden Hasan ve Şevki de şehit düşmüştür. Buna karşın başta isyanın elebaşı Giritli Mehmet olmak üzere Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet ölü; Emrullahoğlu Mehmet ise yaralı olarak ele geçirilmiştir. Olay yerinden kaçan Nalinci Hasan ve Alioğlu

Hasan ise Manisa'da yakalanmıştır. İsyana katılan diğer asiler de derhal tespit edilmiş ve yakalanmıştır. Böylece ilk etapta Menemen'deki askeri ve mülki idarenin yetersizliği sebebiyle bastırılmayan isyan, gelen destek kuvvetin müdahalesiyle aynı gün bastırılmıştır.

Menemen İsyanı, Türkiye genelinde infiale yol açmıştır. Başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere devlet erkânı ve Türk milletini derin bir üzüntüye sevk etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, olaydan haberdar olunca devlet ricaliyle bir toplantı yapmış, durumu değerlendirmiş ve alınması gereken tedbirleri belirlemiştir. Kubilay'ın şehit edilmesi sebebiyle Türk ordusuna bir taziye mesajı göndermiştir: *"Büyük ordunun kahraman genç subayı ve Cumhuriyetin ülkücü öğretmen topluluğunun kıymetli üyesi Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet, hayatini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır!"*

Bakanlar, milletvekilleri, Türk Silahlı Kuvvetleri, sivil toplum örgütleri ve Türk milleti de Menemen İsyanı'na tepki göstermiştir. Yurdun birçok yerinde isyanı kınayan mitingler yapılmış ve protesto telgrafları çekilmiştir. Menemen, Manisa ve Balıkesir'de bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Örfi İdare Komutanı Fahrettin Paşa, olay mahallini incelemek üzere Menemen'e gelmiştir. Olayda ihmali görülen Menemen Kaymakamı Vekâlet emrine alınmış; Jandarma Bölük Kumandanı Fahri Bey ise vazifesinin gereğini yapmadığı iddiasıyla tutuklanmıştır.

Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında Divan-ı Harbi Örfi kurulmuş ve isyancılar yargılanmıştır. Menemen isyanı sebebiyle *"1924 Anayasası'nı zorla değiştirmeye girişenler"*, *"1924 Anayasası'nı zorla değiştirmeye girişenlere yardım edenler"*, *"Giritli Mehmet'in mehdilik ve isyan için harekete geçtiğini bildikleri halde yetkili birimleri haberdar etmeyenler"* ve *"tekkelerin kapatılmasından sonra tarikat ayinleri yapanlar"* olmak üzere dört grupta toplam 105 kişi yargılanmıştır. Bunlardan 37'si hakkında idam kararı verilmiştir: Fakat 6'sının cezası 65 yaş üzerinde oldukları için 24 yıl hapis cezasına çevrilmiştir. Yargılanma sürecinde 1 kişi hayatını kaybetmiştir. 2 kişinin cezası da TBMM Adliye Encümeni tarafından 2 yıl hapis cezasına çevrilmiştir. Geri kalan 28 kişinin cezası ise infaz edilmiştir. İnfazlar özellikle halkın görebileceği yerlerde yapılmıştır. Diğer 68 sanığın bir kısmı değişik oranlarda hapis cezası alırken; bir kısmı da beraat etmiştir.

Menemen şehitleri Asteğmen Kubilay, Bekçi Hasan ve Bekçi Şevki için Menemen'de bir anıt yaptırılmıştır. Şehit Kubilay, kısa sürede Cumhuriyetin ve inkılapların simgesi haline gelmiştir. Halkevlerinin anma törenlerinde de üzerinde en fazla durulan kişiler arasında yer almıştır. Şehit Kubilay'ın özellikle Türk gençliği için rol model olması arzulanmıştır.

Nasrullah UZMAN

KAYNAKLAR

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.11.1/60.38.19.

BCA, 30.11.1/60.38.20.

BCA, 490.1/1201.211.1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 25, Devre 3, İçtima 4 İnikat 25.

GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası

Yayınları, İstanbul 2017.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 1999.

KURTOĞLU, İsmail, **Menemen Olayı**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2000.

ÖZEN, Fatih, **Modern Türkiye'nin Yeni İnsan Arayışı: Halkevleri Örneği (1932-1938)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

TAŞKIN, Abdullah, **Türk Siyasal Hayatında Menemen Olayı**, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2020.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/menemen-olayi-2/?pdf=4938> adresinden erişilmiştir